

Πολιτισμικές επιστρώσεις ενός πολυφωνικού κόσμου : οι επάλληλες αντιστικτικές ταυτότητες στο έργο του Ν. Θέμελη *Οι αλήθειες των άλλων*.

Χριστίνα Βέικου

Η λογοτεχνία και η τέχνη γενικά είναι η απόδειξη ότι η ζωή δεν αρκεί.

Φερνάντο Πεσόα

Με την εισήγηση αυτή επιχειρώ:

- α. να αναλύσω ερμηνευτικά το έργο του Ν. Θέμελη *Οι αλήθειες των άλλων* με επίκεντρο τις συγκρούσεις στη διαμόρφωση και τη διαπλοκή των επάλληλων ταυτοτήτων που βιώνουν τα πρόσωπα του μυθιστορήματος στην εξέλιξη της αφήγησης,
- β. να εξετάσω πώς αυτές οι αντιστικτικές αλλά συμπληρωματικές σχέσεις συμβάλλουν στην χαρτογράφηση μιας ιδεατής τοπογραφίας που οριοθετεί διαχρονικά την φανταστική κοινότητα του ελληνικού έθνους και
- γ. να δείξω, με την παράλληλη ανάγνωση του έργου *Φανταστικές Κοινότητες* του Β. Anderson, τον ενδιάμεσο κοινό τόπο που συνδέει την λογοτεχνία με την ανθρωπολογία, δηλαδή την φανταστική κατασκευή με την υποκείμενη πραγματικότητα και τα σύμβολα με τις έννοιες.

Θ' αρχίσω ανάστροφα από το τρίτο σημείο, για να περάσω στη συνέχεια στα άλλα δύο.

Τα λογοτεχνικά έργα όπως και οι ανθρωπολογικές μονογραφίες διαπερνούν την επιφάνεια του ανθρώπινου κόσμου και την αναπλάθουν, σαν μέσα από καλειδοσκόπιο, ως μία συνεκτικά συναρμολογούμενη αναπαράσταση της πραγματικής ζωής. Έτσι το λογοτεχνικό κείμενο μετατρέπεται σε εθνογραφικό πεδίο και η κοινωνία και ο πολιτισμός μεταγράφονται ως κείμενα: «culture as text», όπως λέει ο Clifford Geertz: «ο ανθρωπολόγος εγγράφει τον κοινωνικό λόγο και κατασκευάζει μία ανάγνωσή του»¹. Ο λογοτέχνης από την άλλη εικονογραφεί «πολιτισμικές τοιχογραφίες του έθνους, της εποχής, της ηπείρου... για να εκφράσει τον κοινωνικό λόγο». Λογοτέχνες και ανθρωπολόγοι ανταλλάσσουν οράματα και ερμηνείες της ζωής των ανθρώπων προσπαθώντας να αποκαλύψουν την εσωτερική σχέση που συνδέει τα έργα τους: το λογοτεχνικό έργο ως πολιτισμικό τέχνημα και τον κοινωνικό λόγο ως νοσηματοδότηση του πολιτισμού – στο πεδίο αυτό ο λόγος της κοινωνικής ανθρωπολογίας συνυφαίνεται με την λογοτεχνική φανταστική αφήγηση. Ο διπλός τους στόχος είναι να φέρουν στο φως εκείνα τα συμβολικά μορφώματα που δίνουν νόημα στην ανθρώπινη ζωή. Αν η λογοτεχνία είναι «η αισθητική εξερεύνηση του κόσμου»², η ανθρωπολογία είναι η ερμηνευτική προσέγγισή του. Γι αυτό τα όρια ανάμεσα στα είδη [genres] του λόγου και στις αναπαραστάσεις της κοινωνικής ζωής δεν είναι πλέον περιχαρακωμένα και

---

¹ Geertz, σ. 29-39.

² Γκόρντιμερ, σ. 7.

στατικά, γίνονται αρκετά συγκεχυμένα αλλά πολύ πιο ευέλικτα και δημιουργικά. Μια τέτοια αμοιβαία μετατόπιση επιτρέπει πολλαπλές και διευρυμένες δυνατότητες στην ανάγνωση, την περιγραφή και την ερμηνεία των ανθρώπων, των τόπων και των εποχών, πραγματικών ή φανταστικών. Ο ανθρωπολόγος συμμετέχει στη ζωή των ανθρώπων επιχειρώντας να αναδείξει την βαθύτερη λογική των πράξεων και των λόγων τους, ενώ ο λογοτέχνης, από την προσωπική του σκοπιά, τα φωτίζει με τους δικούς του, ρητούς ή υπαινικτικούς, εκφραστικούς τρόπους³ - ή, όπως το θέτει η Ναντίν Γκόρντιμερ⁴, «... [οι λογοτέχνες] περνάμε τις ζωές μας προσπαθώντας να εξηγήσουμε μέσω του λόγου τα κείμενα που βρίσκουμε μέσα στις κοινωνίες, μέσα στον κόσμο που ανήκουμε. Γι' αυτόν τον λόγο η συγγραφή είναι πάντα και ταυτόχρονα μια διερεύνηση του εαυτού μας και του κόσμου, της ατομικής και συλλογικής ύπαρξης».⁵

Σ' αυτή την αρένα της ύπαρξης, όπως προεξαγγέλλεται ήδη από την αρχή του βιβλίου του Ν. Θέμελη, τίποτε δεν είναι σταθερό. Ο μύθος ανατέμνει, με επίκεντρο την εθνική ιδεολογία, την πορεία της ζωής τριών γενεών και εκτυλίσσεται με φόντο σημαντικά γεγονότα της ελληνικής ιστορίας: τη Μικρασιαστική Καταστροφή και τον Εμφύλιο στην Ελλάδα. Πρόκειται για την ιστορία μιας οικογένειας, που εκτυλίσσεται από τα τέλη του 19ου μέχρι τα μέσα του 20ου αιώνα. Τα πρόσωπα της αφήγησης είναι Έλληνες και Τούρκοι, γηγενείς και στις δύο πλευρές του Αιγαίου, πρόσφυγες ξεριζωμένοι και από τις δύο πλευρές. Η αφήγηση ξεκινά στο Λονδίνο το 1959. Ο νεαρός εγγονός της οικογένειας, διδάκτορας Ιστορίας, με θέμα της διατριβής του το τέλος της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας, επιστρέφει στην Ελλάδα με το συνταρακτικό μυστικό ενός χειρογράφου, οικογενειακού κειμηλίου, που μετέφερε κρυφά ο πατέρας του κατά την διαφυγή του από το Αϊβαλί το 1923. Στο εγκαταλελειμμένο από τους Έλληνες Αϊβαλί, που εποίκίζεται από τούρκους πρόσφυγες από την Λέσβο και την Κρήτη, κατά την ανταλλαγή, τον μουμπαντελέ, ο πατέρας επιβιώνει με τουρκικό όνομα και ταυτότητα. Διαφεύγει στη Μυτιλήνη και από κει πορεύεται, στις δεκαετίες του '30, του '40, του '50, από την Αθήνα στην Κομοτηνή και πάλι στην Αθήνα, βιώνοντας όλες τις πολιτικές περιπέτειες της εποχής. Το χειρόγραφο με το τρομερό μυστικό γίνεται ο καταλύτης της πλοκής, γιατί, αφού αναστατώσει τη ζωή του πατέρα, θα παραδοθεί, ως απαγορευμένο ιστορικό κατάλοιπο, με αντάλλαγμα την ακαδημαϊκή καριέρα του εγγονού.

Μέσα από την ιστορία της οικογένειας Λινού και με λογοτεχνικό εύρημα ένα μοναστηριακό χειρόγραφο που ανατρέπει τα γνωστά για τις τελευταίες στιγμές του Κωνσταντίνου Παλαιολόγου, ο Ν. Θέμελης αναδεικνύει τα ιδεολογήματα που διαμόρφωσαν τα στερεότυπα της φαντασιακής συνέχειας και συνοχής του ελληνικού έθνους που κινείται σταθερά μέσα στην Ιστορία⁶, εξαιτίας των οποίων τα διακυβεύματα του παρελθόντος οδηγούν στα αδιέξοδα του παρόντος και προοιωνίζουν ένα τραυματικό μέλλον. Τα πρόσωπα του δράματος αποτελούν τα **σιωπηρά πρόσωπα της ιστορίας**, καθώς μέσα στις

³De Angelis, σ. 3-4.

⁴Βραβείο Νόμπελ για την λογοτεχνία το 1991.

⁵Γκόρντιμερ, σ. 4.

⁶Anderson, 1997, σ. 50.

δικές τους μικροϊστορίες διαχέεται αναδρομικά η μεγάλη εθνική ιστορία. Η εθνική φαντασία ερμηνεύει τα ιστορικά συμβάντα διαμορφώνοντας μύθους που παρουσιάζουν την εθνική ταυτότητα ως υπερχρονική και «αναλλοίωτη ουσία». Αυτές οι «αλήθειες» των εθνικών μύθων στο μυθιστόρημα συνεχώς ανατρέπονται, βασανίζουν συνειδησιακά τους ήρωες και καθορίζουν τις πράξεις τους: «Μια ζωή αναχωρούμε...» μουρμούρισε ... *Οι διωγμοί και οι κατατρεγμοί, οι ηθελημένες μετοικήσεις, που δεν ήταν και τόσο ηθελημένες, αν υπολόγιζε κανείς γεγονότα, περιστάσεις και την πίεση που είχαν αυτά ασκήσει· οι ελεύθερες, τέλος, επιλογές που υπαγορεύονταν από προσωπικές επιθυμίες ... «Μια ζωή αναχωρούμε...» επανέλαβε...⁷*

Οι πορείες ζωής που αναμετρώνται με την Μεγάλη Ιδέα, την Μικρασιατική Καταστροφή, τον Εμφύλιο, ξετυλίγονται στα σημαδιακά τοπία του ελληνικού χώρου, Μικρασία, Λέσβο, Θράκη, Αθήνα και όλα βρίσκονται σε κίνηση – ο χρόνος, οι άνθρωποι, οι τόποι, τα πράγματα, τα ονόματα, οι σχέσεις, οιπίστεις, οι ταυτότητες – μια συνεχής μετατόπιση, ένας διαρκής εκπατρισμός, αν ως πατρίδα εννοήσουμε μια ιστορική και γεωγραφική μνημονική κοινότητα καταγωγής. Ένας δυνητικός ορισμός μιας γενικότερης ταυτοποίησης της πατρίδας φαίνεται πως είναι το αιωρούμενο ερώτημα, που διατρέχει εμφατικά τις «Αλήθειες των άλλων» αλλά και τα άλλα βιβλία του Θέμελη (την τριλογία του *Η αναζήτηση, Η ανατροπή, Η αναλαμπή*, το *Για μια συντροφιά ανάμεσά μας* και το *Μια ζωή, δυο ζωές*) : τι είναι πατρίδα, τι είναι πίστη, τι είναι εθνικότητα, τι είναι φιλία, τι είναι φύλο, τι είναι συγγένεια, τι σημαίνουν, μ' άλλα λόγια, όλες αυτές οι λέξεις, οι σημασίες, τα σύμβολα, τα αισθήματα, όλα δηλαδή τα πολιτισμικά μορφώματα που συγκροτούν τα όρια των ανθρώπων, προσωπικά και συλλογικά, την ταυτότητά τους, τις ιδιότητες εκείνες, κατά το αριστοτελικό νόημα, που κάνουν ένα πρόσωπο διαφορετικό και ξεχωριστό από άλλα.

Η απάντηση που προκύπτει από την πλοκή του μύθου είναι πως τα όρια αυτά είναι ελαστικά και μεταφερόμενα, σχετικά και περιστασιακά, πραγματικά μόνον όσο οι άνθρωποι τα θεωρούν ή τα φαντάζονται ως πραγματικά. «Οι κοινότητες [των ανθρώπων], γράφει ο Benedict Anderson, δεν διακρίνονται μεταξύ τους από την πλαστότητα ή την γνησιότητά τους αλλά από τον τρόπο με τον οποίο συλλαμβάνονται με την φαντασία».⁸ Για παράδειγμα, «ένα έθνος υφίσταται», μας λέει, «όταν ένας σημαντικός αριθμός ανθρώπων σε μία κοινότητα φαντάζεται ότι αποτελεί ένα έθνος ή συμπεριφέρεται σαν να αποτελεί έθνος»⁹ με πίστη σε μια παράδοση που ξεπροβάλλει από ένα πανάρχαιο παρελθόν και κινείται προς ένα απεριόριστο μέλλον.¹⁰

---

⁷ Θέμελης, 2008, σ. 11-2.

⁸ Ο. παρ., σ. 26

⁹ Ο. παρ., σ. 29.

¹⁰ Ο. παρ., σ. 33.

Για να ορίσει λοιπόν κανείς την ταυτότητα, την εντοπιότητα, την κοινότητα όπου θεωρεί ότι ανήκει, απαιτείται μία φανταστική, ιδεολογική και συναισθηματική, θέσμιση αυτού του ανήκειν, το οποίο νοείται πάντοτε ως μία βαθιά και εκτεταμένη συντροφική σχέση, όπως λ.χ. ο Θεοφάνης, από την *Συντροφιά ανάμεσά μας*, εννοούσε «τη γλώσσα τη ρωμαίικη ... ως τον πιο δυνατό δεσμό, τον μοναδικό, ανάμεσα στους άλλους, που αρκούσε για να κάνει την κοινότητα των Γραικών να νιώθει συνοχή, αλληλεγγύη και να ξεχωρίζει»¹¹: όπως παρατηρεί ο Anderson «όλες οι μεγάλες κλασικές κοινότητες συνέλαβαν τον εαυτό τους ως κέντρα του κόσμου μέσω μιας «ιερής» γλώσσας που συνδεόταν με μια υπερκοσμική τάξη κυριαρχίας»¹². Εδώ δεν ισχύει το κριτήριο της εγκυρότητας, της βεβαιότητας, της αλήθειας: «οι απαντήσεις και οι αλήθειες τους καμιά φορά με τον καιρό αλλάζουν»¹³ μας λέει στις *Αλήθειες των άλλων* ο ιστορικός επιστήμονας, γιος του Ελληνό-Τουρκου, Χριστιανο-Μουσουλμάνου, Μανόλη-Μεχμέτ.

Σ' αυτό το επισφαλές έδαφος, που σφύζει από διαδοχικές ανατροπές, αναιρέσεις και αμφισημίες, καθώς οι άνθρωποι «με τις αποφάσεις τους ή από τους δρόμους της ζωής και τα γυρίσματα της Ιστορίας βρίσκονταν σε δύσκολα σταυροδρόμια»¹⁴, ο συγγραφέας δοκιμάζει διαρκώς τις βεβαιότητες των ηρώων του, που κυνηγώντας προσωπικά και συλλογικά οράματα και παλεύοντας ανάμεσα στην αγωνία για την επιβίωση και τον πατριωτισμό, αναιρούν με τη σκέψη και τη δράση τους όλα τα στερεότυπα και τις προκαταλήψεις της εθνικής ιδεολογίας. Ακόμη και το νόημα της ενιαίας ελληνικής πατρίδας ακυρώνεται: «Όλοι μας φούντωναν για την πατρίδα. Όμως λέω ... πως δεν μπορεί να είναι μόνο η γη· τα σπίτια που χτίσαμε, τα χώματα που σπείραμε, τα λιόδεντρα και οι γιαλοί. Τέτοια πράγματα άψυχα βρίσκεις κι απέναντι κι ακόμη παραπέρα. Το Αϊβαλί –οι Κυδωνίες- ήταν οι άνθρωποι, η κοινότητα, τα σινάφια και τα σχολειά, οι μαζώξεις, η ζωή μας· δηλαδή ότι διαλέξαμε να ζούμε έτσι κι όχι αλλιώς, η πίστη μας, η γλώσσα μας, οι συνήθειες μας .... Νιώθαμε όλοι πως είμαστε μια απέραντη οικογένεια, πως είμαστε ένα καράβι και τραβάγαμε τον ίδιο δρόμο. ... Πατρίδα δεν είναι το χρώμα τούτο που πατώ, αφού οι Κυδωνίες δεν είναι πια εδώ. Η γης αυτή γίνεται μέρα με την ημέρα πατρίδα Τούρκων φουκαράδων. Η αληθινή πατρίδα μας μίσηψε για άλλα μέρη. Έφυγαν οι δικοί μας και την πήρανε μαζί τους».¹⁵ «Πατρίδα ήταν ο τόπος όπου ζούσαν [τόρα], λυτρωμένος ή όχι δεν είχε τόση σημασία πια, τελεία και μπάστα...»¹⁶

Ο γεωγραφικός εντοπισμός και η ιστορική διασπορά των ιδεών της εποχής του Διαφωτισμού στις ελληνικές παροικιακές κοινότητες του βαλκανικού και του μεσογειακού χώρου είναι το εθνογραφικό τοπίο των μύθων του Θέμελη: μία «τοπογραφία ιδεών».¹⁷ Το κοινό όραμα είναι μία φανταστική αντίληψη

¹¹ Θέμελης, 2005, σ. 20.

¹² Anderson, 1997, σ. 35.

¹³ Θέμελης, 2008, σ. 14.

¹⁴ Ο. παρ., σ. 35.

¹⁵ Θέμελης, 2008, σ. 159-160.

¹⁶ Ο. παρ., σ. 32.

¹⁷ Νούτσος, 2007, σ. 130.

για την ταυτότητα της ελληνικής κοινωνίας ως μιας συμπαγούς και αδιάλειπτης οντότητας χωρίς ρωγμές, τριβές και ρήξεις. Αυτή η εμμονή ωστόσο εναλλάσσεται με την διαρκή αμφισβήτησή της. Δύο χαρακτηριστικά παραδείγματα: στην *Αναλαμπή* η πραγμάτωση της Μεγάλης Ιδέας βιώνεται από τα πρόσωπα του έργου άλλοτε ως «ένα σχέδιο οραματικό που είχε όλες τις προϋποθέσεις να γίνει πραγματικότητα» και άλλοτε ως «ένας κόσμος ανολοκλήρωτα χτισμένος πάνω σ' ένα ψέμα».¹⁸ Στις *Αλήθειες των άλλων* το κεντρικό εύρημα του μύθου που αφορά το τέλος του Κωνσταντίνου Παλαιολόγου κατά την άλωση της Κωνσταντινούπολης - «*Μα ξέρεις τι γράφει αυτή η φυλλάδα, ετούτο το κουρέλι; Μπορείς να το φανταστείς;..... Λέει απερίγραπτα με το νι και με το σίγμα ότι ο Κωνσταντίνος Παλαιολόγος ούτε που φώναζε «δεν υπάρχει χριστιανός να μου πάρει το κεφάλι»,μήτε που έπεσε ηρωικά στα τείχη της Βασιλεύουσας από Τούρκων χέρι. Μόνο που πέταξε από πάνω του ό,τι τον ξεχώριζε ως βασιλέα και το 'σκασε. Το 'σκασε πριν από τη μάχη, αφού μετάλαβε των αχράντων μυστηρίων από τον Ισίδωρο. Έφυγε για τον Άθωνα με ένα χρυσοπληρωμένο ψαράδικο που τον καρτερούσε. Να τι λέει! Ότι έγινε λαγός. Ποιος; Ο Κωνσταντίνος Παλαιολόγος! Το σύμβολο του γένους, ο φάρος κι η ελπίδα, στην πραγματικότητα ένας δειλός, ένας προδότης»¹⁹ -ανατρέπει εκ θεμελίων τα παραδεδομένα για ένα εξέχον «εθνικό» σύμβολο ελληνικότητας, τον αγωνιστή αυτοκράτορα του Βυζαντίου, που «πάλι με χρόνια με καιρούς, πάλι δικά μας» θα τα κάνει. Τα υποκείμενα ιστορικά γεγονότα λειτουργούν τόσο ως αφετηρία όσο και ως υποκινητές της δράσης των προσώπων που αναιρούν τους εθνικούς μύθους για τα οιονεί δεδομένα και σταθερά θετικά χαρακτηριστικά των δικών μας και τα εξίσου δεδομένα αρνητικά των «άλλων», των εχθρών. Για παράδειγμα, ο μόνος που γνωρίζει αλλά δεν μαρτυρεί την αρχική ταυτότητα, το όνομα και την θρησκεία του πρωταγωνιστή Μανόλη που μεταγράφεται ως μουσουλμάνος Τούρκος Μεχμέτ, για να επιβιώσει στη νέα κατάσταση και να διασώσει τα κρυμμένα αρχεία των Κυδωνιών, είναι ο Ισμαήλ, ένας Τούρκος από τη Μυτιλήνη, ξεριζωμένος πρόσφυγας κι αυτός στο Αϊβαλί τώρα. Ο Ισμαήλ σκοτώνεται από ομοεθνείς του στην προσπάθεια να βοηθήσει στη διαφυγή του φίλου του στην Μυτιλήνη και στη σωτηρία των πολύτιμων αρχείων. Όταν φτάνει στην Ελλάδα πια, ως καθηγητής Ιστορίας στο Γυμνάσιο της Κομοτηνής, ο Μανόλης Λινός καταδιώκεται από τον εντόπιο γυμνασιάρχη και τον μητροπολίτη, μόλις εκφωνεί, στην εθνική εορτή, μια διαφορετική από την παραδεδομένη αλήθεια, που δεν επιτρέπεται να μάθουν οι μαθητές, ότι δηλαδή την εποχή του Ρήγα «δεν είχε το Πατριαρχείο θετική στάση» απέναντι στην «προεπαναστατική προετοιμασία». Κατηγορείται από τους ομοθρήσκους και ομοεθνείς του για προδοσία και σώζεται φυγαδευόμενος από μια οικογένεια φίλων του αλλόθρησκων, εβραίων.*

Η τραγικότερη διάψευση της εθνικιστικής φαντασίας - αυτής που διακρίνει τα μέλη του έθνους σε «αυθεντικά» και «μη αυθεντικά» - έρχεται όταν βρίσκεται αντιμέτωπος με την νέα πολιτική και

---

¹⁸ Θέμελης, 2003, σ. 243 και 431.

¹⁹ Θέμελης, 2008, σ. 110-11.

κοινωνική πραγματικότητα και διαπιστώνει ότι κανείς από τους εντόπιους ιθύνοντες δεν χρειάζεται τα πολύτιμα βιβλία που διέσωσε με αυτοθυσία. Και όταν επιπλέον περιφέρεται μέσα σε «έναν εφιαλτικό καταυλισμό δυστυχισμένων ανέστιων προσφύγων», τότε διαπιστώνει ότι οι εντόπιοι αντιμετωπίζουν τους Μικρασιάτες πρόσφυγες όχι ως αυθεντικούς Έλληνες με βυζαντινή καταγωγή, όπως πίστευε, αλλά ως «κουρελήδες που είχαν από απέναντι πλακώσει», και αναρωτιέται «τρέχοντας με τον νου του άτακτα από ερωτήματα σε υποθέσεις. Από τη Μυτιλήνη στη μητέρα Ελλάδα, από τους Έλληνες συμπατριώτες που πολέμησαν σε κείνους που είχαν μείνει πίσω και φώναζαν από την Αθήνα προτρέποντας με φανατισμό «στον Σαγγάριο, στον Σαγγάριο...». Κι όταν ήρθε η καταστροφή, μάντρωσαν 80 πλοία στη Μυτιλήνη με διαταγή να μην προστρέξουν σε βοήθεια, ενώ το αίμα έτρεχε στους δρόμους. Γιατί άραγε; Μήπως επειδή όσο παιζόταν η κατάκτηση καινούργιων εδαφών ήμασταν τάχα Έλληνες που κρατούσαμε μέχρι το Βυζάντιο και, όταν ηττηθήκαμε, πάσαμε να έχουμε ιστορία; Γινήκαμε ξαφνικά σκέτα κουρέλια, ένα βάρος της ανταλλαγής και τα μπαούλα μια ιδιοτροπία; Ποιος ξέρει...» Δεν μας θέλουνε...! Μ' ακούς; Ούτε εμάς, ούτε το είναι μας, μήτε το παρελθόν μας!» για να καταλήξει πικρά «Δεν μας θέλουνε! Μ' ακούς; Ούτε εμάς, ούτε το είναι μας, μήτε το παρελθόν μας!».²⁰ Βλέπουμε για μιαν ακόμη φορά σε λειτουργία την εθνική φαντασίωση της πολιτισμικής καθαρότητας, που οι εξουσίες πίστευαν ότι θα επιφέρει η βία της αναγκαστικής ανταλλαγής πληθυσμών, να αναιρείται από την περιπλάνηση του μοναχικού ήρωα μέσα σ' ένα κοινωνικό τοπίο, όπου η καθημερινή δυστυχία της ανθρώπινης ζωής δεν βρίσκει κανένα αντιστάθμισμα στον φαντασιακό κόσμο.²¹

Έτσι αποκαλύπτεται η βαθύτερη στόχευση του έργου που καθιστά φανερό τόσο την υποκειμενική όσο και την συλλογική σύνδεση με τα γεγονότα: πλουραλιστική, γεμάτη αντιφατικές αλληλοσυμπληρούμενες και αλληλοαναιρούμενες μικρομηνίες. Η λογοτεχνική γραφή αποκαλύπτει αλλά και ανακατασκευάζει τον διλημματικό χαρακτήρα της συγκρότησης των προσωπικών και των συλλογικών ταυτοτήτων μέσα στην ιστορική και κοινωνική συνάφεια. Στην πλοκή της αφήγησης συμπλέκονται και αλληλοαναιρούνται πέντε ταυτότητες του κεντρικού ήρωα: α. η δεδομένη ταυτότητα της ελληνικής καταγωγής του (ελληνική οικογενειακή παράδοση), β. η αρχική θρησκευτική του ταυτότητα (το πιστοποιητικό της χριστιανικής βάπτισής του), γ. η κατασκευασμένη τουρκική / μουσουλμανική ταυτότητα (διαβατήριο επιβίωσης στην νεοτουρκική κοινωνία) δ. η υπαινικτική αλλά υπαρξιακά κρίσιμη σεξουαλική του ταυτότητα (η τρυφερή αλλά ανολοκλήρωτη σχέση με τον τούρκο φίλο του) και ε. η φαντασιακή ταυτότητα της μνημονικής ενότητας του ελληνοχριστιανικού βυζαντινού κόσμου (το κρυφό ιστορικό ντοκουμέντο που κληρονομεί και μεταφέρει ο ήρωας). Όλες αυτές οι αλήθειες έρχονται κάποια στιγμή αντιμέτωπες με το δίπολό τους. Είναι δίπολα όλα αυτά: το εθνικό, το θρησκευτικό, το πολιτισμικό, το ερωτικό. Κι αυτό που προσπαθεί να

²⁰ Θέμελης, 2008, σ. 286.

²¹ Anderson, 1997, σ. 61.

ανιχνεύσει, να ψηλαφήσει και να αναδείξει ο συγγραφέας είναι τι συμβαίνει και ποιες είναι οι ατομικές και κοινωνικές συμπεριφορές, όταν αυτά τα δίπολα έρχονται σε σύγκρουση²². Στο βιβλίο δίνονται όλες οι πιθανές εκδοχές: η ακραία συμφιλιωτική, οι ενδιάμεσες καταστάσεις της κατανόησης, της ανοχής και της επιφύλαξης. Και στο τέλος, η βία. Η φονταμενταλιστική επιδίωξη ολοκληρωτικής επιβολής της μιας όψης πάνω στην άλλη, μόνο δεινά επιφυλάσσει. Γιατί ενώ όλα τα τραύματα κάπου επουλώνονται στο μυθιστόρημα, στην πραγματική ζωή οι παλινδρομήσεις και τα πισωγυρίσματα στις επιλογές ή τις ανάγκες των ανθρώπων παραμένουν μέσα μας ως πληγές της Ιστορίας, που μπορεί να μην είναι προσωπικά τραύματα αλλά τα κουβαλάμε ως κληρονομημένη παιδεία. Εδώ η λογοτεχνία λειτουργεί θεραπευτικά, ως ένας ενδιάμεσος δημόσιος χώρος, καθώς προσφέρει αφηγηματικά μοντέλα για την περιγραφή του τραύματος, ενώ ταυτόχρονα ανοίγει και μια κοινωνική αρένα πιο ασφαλή, αφού προστατεύεται από την μυθοπλασία²³. Όπως είπε ο Τόμας Μαν «η λογοτεχνία είναι εκείνη η τέχνη που δεν λέει τίποτα από μόνη της αλλά μαντεύει τα πάντα πριν απ' όλους τους άλλους». Η λογοτεχνική αφήγηση εδώ αποκαλύπτει αλλά και ανακατασκευάζει τον διλημματικό χαρακτήρα της συγκρότησης των προσωπικών και των συλλογικών ταυτοτήτων μέσα στην ιστορική και κοινωνική συνάφεια. Και εμείς δεν δικαιούμεθα να ρωτήσουμε ποια απ' όλες αυτές τις εναλλακτικές ταυτότητες είναι η αληθινή ή η πραγματική, μια που στη συνείδηση του ήρωα όλες είναι εξίσου αληθινές και πραγματικές. Η μόνη απάντηση είναι πως η υιοθέτηση ή η διεκδίκηση μιας ταυτότητας είναι επιλεκτική διαδικασία καθώς κάθε φορά ορίζεται ή υπαγορεύεται από την χρηστικότητα της ανάλογα με τις επικρατούσες συνθήκες και ανάγκες. Το μόνο ουσιαστικό ερώτημα που μπορούμε να κάνουμε παραμένει τελικά το πως συμφιλιώνονται οι κοινωνίες με το παρελθόν τους και οι άνθρωποι με τον εαυτό τους.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Anderson B., *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*, rev. ed., London, Verso, 1991 [1983].
- ” Φαντασιακές Κοινότητες. Στοχασμοί για τις απαρχές και τη διάδοση του εθνικισμού, μτφρ. Π. Χαντζαρούλα, Νεφέλη, Αθήνα, 1997.
- ” *In the Mirror: Literature and Politics in Siam in the American Era*, eds. Duang Kamol, Bangkok, 1985.
- Αποστολίδου Β., *Τραύμα και μνήμη. Η πεζογραφία των πολιτικών προσφύγων*, Πόλις, Αθήνα, 2010.
- Βέικου Χρ., Η λογοτεχνική ανά-γνωση ως γνώση του άλλου. Πολιτισμική προσέγγιση στο μάθημα της ευρωπαϊκής λογοτεχνίας, στο *Πανελλήνια Ένωση Φιλολόγων, Αναλυτικά προγράμματα και διδακτικά βιβλία στη Β'θμια Εκπαίδευση*, Αθήνα, 2001, σ. 87-102.
- Γκόρντιμερ Ν., *Η συγγραφή και η ύπαρξη*, Faqbook, τ. 6, Αθήνα, 2010, σ. 4-30.
- De Angelis R., *Between anthropology and literature: interdisciplinary discourse*, Routledge, London, 2002.

²² Σελλά, 09-11-08.

²³ Αποστολίδου, σ. 21

- Geertz Cl., The interpretation of cultures, Basic Books, New York, 1973.
- ” Η ερμηνεία των πολιτισμών, μτφρ. Θ. Παραδέλλης, Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 2003.
- Θέμελης Ν., Η αναζήτηση, Αθήνα, Κέδρος, Αθήνα, 1998.
- ” Η ανατροπή, Αθήνα, Κέδρος, Αθήνα, 2000.
- ” Η αναλαμπή, Κέδρος, Αθήνα, 2003.
- ” Για μια συντροφιά ανάμεσά μας, Κέδρος, Αθήνα, 2005.
- ” Μια ζωή, δυο ζωές, Κέδρος, Αθήνα, 2007.
- ” Οι αλήθειες των άλλων, Κέδρος, Αθήνα, 2008.
- Μαν Τ., Στοχασμοί ενός απολιτικού, μτφρ. Μ. Πουλή, Ίνδικτος, Αθήνα, 1999.
- Markowski M. P., Anthropology and literature, Teksty Drugie (Second Texts), vol.6,no 108, Kraków, 2007, p. 24-33.
- Νούτσος Π., Μια μεγάλη αναλαμπή δίχως συνέχεια; Νίκος Θέμελης. Η αναλαμπή, Μανδραγόρας, Αθήνα, 2004, τ. 31, σ. 123-4.
- ” Μια «μεγάλη αναλαμπή δίχως συνέχεια»;, Το Βήμα, Αθήνα, 15.2.2004.
- ” Νίκος Θέμελης. Για μια συντροφιά ανάμεσά μας, Μανδραγόρας, Αθήνα, 2007, τ. 36, σ. 130-136.
- Σελλά Ολ., Ο Νίκος Θέμελης μιλά για την άρνηση όλων μας ν’ ακούσουμε την άλλη άποψη, να δεχθούμε τις «Αλήθειες των άλλων», συνέντευξη στην ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ, 09-11-08.
- Τζούμα Αν., Η διπλή ανάγνωση του κειμένου. Για μια Κοινωνιοσημειωτική της αφήγησης, Επικαιρότητα, Αθήνα, 1991.